

הרב ישראל דנדרוביץ

מאימתי מספרין ביציאת מצרים

(ועור), ותורף תירוצו הוא דאף דא"ג החיוב הוא רק 'ביום הזה' של ט"ו בניסן, מ"מ עדיין היה הו"א לומר שאם יקבל עליו תוספת יום טוב מבעוד יום של י"ד בניסן יחשב זמן התוספת כיום ט"ו בניסן ויתחייב בסיפור יציאת מצרים.

ובפרט לפי דברי התוס' (פסחים צט ב) דמצה ומרור אין יוצאים ידי חובתם בזמן של תוספת יום טוב, משום דאיתקש לפסח הנאכל דווקא בלילה ממש כדכתיב (שם יב, ח) 'בלילה הזה', ומכיון שסיפור יציאת מצרים לא איתקש לפסח שפיר הוה אמינא שיוכלו לקיימו מבעוד יום באופן של תוספת יום טוב כשם ששייך בזמן זה לקיים קידוש היום וסעודת יו"ט, ועלה קמ"ל קרא 'בעבור זה' לאשמעין שאינו כן ואין יוצאים ידי חובה אלא דווקא בלילה ממש שהוא זמן ש'מצה ומרור מונחם' ^{החכמה} לפניך.

דין ה'יממא' שביום ט"ו בניסן

עלה בידנו מכח ביאור הגרי"ו, דכשהתורה אמרה 'בעבור זה' ללמדנו שחיוב סיפור יציאת מצרים הוא דוקא בעת שמצה ומרור מונחים לפניך, נתכוונה היא בזה למעט שני זמנים דהוה אמינא שהם בכלל 'ביום הזה' - יום ט"ו בניסן: המתווך והפשוט שבשניהם הוא ה'יממא' שביום ט"ו, שאף שהוא 'ביום הזה' מ"מ אין בו 'מצה ומרור מונחים לפניך', והשני הוא חידושו של הגרי"ו שאף מתמעט הזמן של תוספת יום טוב, דאע"פ שלענין קידוש וסעודה דינו כיו"ט עצמו וחשיב כיום ט"ו, אולם מכיון שאין מצה ומרור מונחים לפניך, אין עליו חובת סיפור יציאת מצרים.

ואם אכן כך, דברי התנא דמכילתא צריכים תלמוד, דעד שאתה דן בענין תוספת יו"ט אם יש בו דין 'ביום ההוא' וחיוב סיפור יציאת מצרים, שזהו זמן שאינו

מהיכי תיתי שיתחייבו מבעוד יום

כתיב (שמות יג, ח): "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". ודרשוהו חז"ל במכילתא (פרשה יז): "והגדת לבנך, שומע אני מראש חודש, תלמוד לומר 'ביום ההוא'; אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר 'בעבור זה', בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על שולחנך", ומכאן מקור הפיסקא הנאמרת בהגדה של פסח "יכול מראש חודש".

והדברים צריכים עיון טובא, שכן לכאור' האי תנא דמכילתא סותר את דברי עצמו מיניה וביה. דהלא על ההו"א דילמא חובת סיפור יציאת מצרים הוא מראש חודש, דחינן ואמרין שמכיון שמקרא מלא דיבר הבתוב 'ביום ההוא' שמשמעו יום ט"ו בניסן, הרי שליכא למימר שהחיוב יתחיל מראש חודש, וכמובן דכשם שמתמעט ר"ח ניסן מהאי קרא, כך גם מתמעט יום ב' בניסן מהאי טעמא, וכך גם שאר כל הימים עד יום ט"ו בניסן, ומשום שכל זמן שהוא מוקדם מיום ט"ו בניסן, עדיין אין בו את חיוב הסיפור.

ומעתה מה סלקא אדעתך שחיוב הסיפור יחל מבעוד יום, ביום ארבעה עשר בניסן, עד שבעינן להא ילפותא מיוחדת מקרא ד'בעבור זה' למעטו, הרי כשם שקרא ד'ביום ההוא' ממעט מראש וחדש ואילך כיון שזה קודם ליום ט"ו בניסן כך זהו גם ממעט למבעוד יום, שאין כל חיוב ביום י"ד בניסן, ושוב מה בעינן לילפותא ד'בעבור זה'.

אין חיוב בתוספת יום טוב

על מדוכה זו ישב הרב מבריסק הגאון רבי יצחק זאב סאלאוויצקי זצ"ל, וכפי שהדברים הובאו בשמו בספר ליקוטי הגרי"ו (עמוד טז, ומקורו מתוך הגדש"פ 'מבית לוי')

24/08/2018חחחח

והתם העלה לחדש בישוב הקושיה: "ויל"ע כי לכאורה במצרים גם הנשים התחייבו בכל המצוות של אותה הלילה, כי עוד לא נאמר האי כלל של מ"ע שהזמ"ג וכו', ורק לענין חיוב מצה גרידא מרבין מלא תאכל עליו חמץ וכו' משום דחיוב אכילת מצה גרידא בזמן שאין קר"פ איתרבאי מקרא דבערב תאכלו מצות הנאמר לדורות, גם לענין ק"פ יש צורך לרבות נשים למאן דס"ל הכי (עי' פסחים צא) לאפוקי ממשמעותא דאיש הכתוב בפרשה וקיי"ל הכי, וא"כ הגם דכלל זה דאף הן היו באותו הנס לא בא לחייבן אלא מדרבנן, מ"מ בסיפור יציאת מצרים דאף הן התחייבו במצרים, י"ל דנשארו בחיובן גם מהתורה."

וביתר ביאור: כלל זה שכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות התחדש כמתן תורה. בחיובים שלפני מתן תורה היו נשים חייבות גם כשהזמן גרמא. כך הדין היה במצוות סיפור יציאת מצרים, וכך בשאר המצוות של אותו הלילה. ומכיון שקודם מתן תורה כבר חל החיוב על הנשים, שוב לא פקע מהם ונשארו הנשים חייבות בזה מן התורה. אלא שא"כ לא היינו צריכים להגיע לילפותות מיוחדות לחייב נשים בקרבן פסח ובמצה, שכן תיפוק להו מטעמא דלעיל, אלא שבשני דברים אלו ישנם טעמים אחרים מדוע הו"א שנשים לא יתחייבו, וקמ"ל קרא שמ"מ חייבים.

דברים בשם אומרם

והנני מן המודיעי"ם ולפנים, שאת חדוש זה ליתן טעם לשבת בחיוב נשים בספור יצי"מ כבר זכה בזה הגאון בעל הכלי חמדה במכתבו להגאון בעל השדי חמד, והעתיקו בחבורו הנ"ל בריש פרשת וירא.

ואילו את יסוד הדברים דהיכי דכבר היה החיוב על הנשים קודם מתן תורה תו לא פקעא, כבר אנהירנהו לעיני רבינו הגדול כ"ק מרן אדמו"ר השפת אמת זצוק"ל, על דבר קושית התוס' הנודעה (במס' קדושין כט א ד"ה אותו) למה לי קרא דאותו למעוטי

יום ט"ו אכולי עלמא, היה ראוי להקדים ולדון על ה"יממא' שביום ט"ו, שהוא ביום ההוא אכולי עלמא, אם יש בו חובת סיפור יצי"מ, ואנן למעטו מ'בעבור זה' וממילא יתמעט גם הזמן של תוספת יו"ט שאף בו אין מתקיים תנאי זה; ונפלאתי מאוד מה ראה תנא דמכילתא להניח את העיקר - יום ט"ו גופיה, ולדון על הטפל - תוספת היו"ט, בעוד שאיפכא מסתברא.

הרי לנו איפוא שני תמיהות שיש לדון בדברי תנא דמכילתא: חדא, מה טעם לא דן הוא בגדרי דין ה'יממא' של יום ט"ו אם יש בו חיוב סיפור יציאת מצרים, והיה מן הראוי להביא ע"ז את המיעוט מקרא ד'בעבור זה', ועוד קשיא כדלעיל, היאך סלקא דעתך שיתחייבו מבעוד יום בעוד שהתורה מצוותת ואומרת 'ביום ההוא'.

חיוב הנשים במצוה זו שהזמן גרמא

והנראה לדון בישוב הקושיות בהקדם מה שהקשה המנחת חינוך (מצוה כא) על דברי החינוך שמצוות סיפור יציאת מצרים נוהגת בין בזכרים ובין בנקבות, וע"ז תמה: "דבר זה חידוש גדול אצלי, למה תהיה נוהגת מצוה זו בנשים כיון דהוי מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות. והרמב"ם כאן (פ"ו ה"י) גבי אכילת מצה כתב מפורש דנשים חייבות, כמבואר בש"ס (פסחים מג ב), אבל כאן לא כתב זה, ולא מצאתי זה בשום מקום. ועיין ר"מ (פ"ב מעכו"ס ה"ג) חשיב המצוות עשה שהזמן גרמא נשים חייבות, קידוש היום ואכילת מצה ופסח ושמחה והקהל, ולא חשיב זה, מהיכא תיתי יתחייבו נשים במצוה זו... ולא מצאתי בשום אופן טעם למה יתחייבו נשים... דברי הרב המחבר צע"ג מנין לו לחייב נשים בפשיטות במצוה זו."

ומצאתי דאתאן לירי העתק מאגרת דשרד הגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א ביום י"ג ניסן תשט"ז, למע"כ ידינ"ע מחותני ציס"ע מוהרי"י קניבסקי שליט"א - הלא הוא הגאון בעל הקהילות יעקב זצ"ל.

ומצאתי להמהר"צ חיות בהגהותיו עמ"ס נדרים (דף לב א) שהקשה דאי רק אמרה לאיניש אחרינא ועבד, ולא היא שמלה, א"כ לשם מה היא הוזכרה כלל בפרשה. ועוד הקשה דהלא אין האשה מצווה כלל למול את בנה והיא רק חובה על האב, ומה לה ולמילת בנה.

ויעו"ש שכתב דמכאן ראייה לדעת הרמב"ם דבני קטורה חייבים במילה, ומדין הוא מבני קטורה (בראשית כה, ב) וצפורה שהיתה מדינית היתה חייבת במילה שכן בבני נח לא מצינו חילוק בין איש לאשה כמבואר כיפה תואר (פרשת לך ?), וראה מאירי סנהדרין עמ' 227), ומפני זה חל עליה החיוב כמו על משה, וכשנתרשל משה עמדה היא ומלה.

ואף המשך חכמה (שמות יב, ג) כוון לחדוש זה, וכתב: "דמדין היה מבני קטורה, וגם הנשים חייבות במילה למול בניהם, ואם כן אשת משה, היה מילת עבדים וזכרים מעכבין אותה מפסח".

ולא זו בלבד דקשיא מה נעשה ביום שידובר לן מהשיטות החולקים על דעת הרמב"ם וסבירא להו דאין בני קטורה מחויבים במילה (ראה א"ת ערך בני קטורה), ראיתי להגאון הציץ אליעזר בשו"ת (חלק יח סי' יב) שהקשה דהלא בודאי נתגיירה צפורה קודם שלקחה משה לאשה, והיאך יתכן שישאר עליה דין בני קטורה; זאת ועוד אחרת, דלכאור' אין הבנים מתייחסים כי אם אחר משה ולא אחר צפורה, ובודאי אין להם דין בני קטורה.

והנראה לענ"ד ליישב הענין ע"פ דברי השפ"א, דענין זה שחיוב מילת הבנים הוא על אביהם נתחדש רק במתן תורה, ואילו קודם לכן היה החיוב שוה על האב ועל האם, ואף שכבר אז נתמעטה האם מלמול בקרא דואתה את בריתי תשמור, מ"מ החיוב היה גם על האם, ושפיר הוי חובה נמי עליה, ולכן אמרה לאיניש אחרינא ועבד, והיינו

אשה שאינה חייבת במילת בנה, תיפוק ליה דהזמן גרמא הוא דאין מלים בלילה.

ותירץ רבינו השפ"א בחדושו למס' מגילה (כ ב ד"ה דכתיב): "דנהי דבכל המצוות שהזמן גרמא פטורות משום דכתיב למען תהיה תורת ה' בפין ואיתקש כל התורה לתפילין, מ"מ מצוות מילה שהיא אמירה יחידית לאברהם אבינו ע"ה קודם שניתנה תורה, י"ל דלא איתקש לתפילין דהא קודם נתינת התורה ומצוות תפילין היה החיוב גם על הנשים, א"כ מהיכי תיתי למיפטרינהו תו, וצריך קרא דאותו כנ"ל".

שוב ראיתי שבשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (ת"א תשכט. סי' רכת) כתב השואל "הק' משה איצק טאכוי" להקשות מכח סברא זו דבמצרים אף נשים נתחייבו ונשאר החיוב, דלמה לי הקישא דכל שישנו באסור דחמץ ישנו בחיוב דמצה (פסחים מג ב), תיפוק ליה מכח סברא זו, (וראה בדברי הגריש"א מה שתירץ זאת); ויעו"ש שהרע"ז כתב לו שלפי סברא זו מתישב נמי קושית התוס' בקדושין בהא דבעינן מיעוטא דאותו, והם הם דברי השפת אמת.

נמצא עכ"פ, שאת יסוד החידוש בדברי הגריש"א אלישיב כבר כתב השואל בשו"ת הרע"ז, והסכימו עמו הרע"ז והשפ"א לענין הקושיא במעוטא דאותו בנשים, ואף מה שתירץ בזה הגריש"א את קושית המנ"ח בענין נשים בספור יצי"מ כבר כתב כן הכלי חמדה, ואין כל חדש תחת השמש.

חיוב צפורה במילת בנה

ולחיבת הקודש אעתיק בכאן מחידושי עה"ת מה שזה מכבר אמרתי ליישב ע"פ דברי הרע"ז והשפ"א את הא דמבואר במס' ע"ז (דף כז א) דלמאן דיליף מקרא (בראשית יז, ט) 'ואתה את בריתי תשמור' למעוטי עכו"ם אף נשים מתמעטות דלאו בנות מילה הם, ופרכינן התם מצפורה שמלה את בנה, ומשני לחד שינויא 'דאמרה לאיניש אחרינא ועבד'.

[אוצר החכמה]

קיים אברהם אבינו ע"ה כל התורה ושימר את השבת אף שלא נצטוו, דהא היו מצווים על יום ולילה לא ישבותו, דלק"מ דכיון דשמירות השבת שמר כפי צווי לישראל אחרי כן דכתיב (ויקרא כג, לב) 'מערב ועד ערב תשבתו שבתכם' והיום הולך אחר הלילה, וא"כ כיון שעשה מלאכה ערב שבת ביום ובמוצאי שבת כלילה קיים בזה יום ולילה לא ישבותו אף ששמר שבת וכו'; וכזה מובן מ"ש חז"ל במדרש (קה"ר פר' יא) 'תן חלק לשבעה זה משה שמל לשבעה וגם לשמונה זה יהושע שמל לשמונה', ולכאור' הוא פלא דלמה מל משה לשבעה, אלא דכיון דלא היו יכולים לעשות הפסח עד שמלו את בניהם, א"כ אותם בנים שנולדו בלילה שאחר ז' בניסן, כיון שקודם מתן תורה היה הלילה הולך אחר היום שעבר, כבר היה שחיטת הפסח ביום השמיני אצלו ובאמת לאחר מתן תורה היה יום שביעי".

ואכן מצאנו את דבריו אלו ב'חדושי תורה' דיליה אשר בשם יקבנו 'פנים יפות', ויעו"ש בפרשת נח עה"פ יום ולילה ובפרשת בא בד"ה במדרש קהלת, ששם הביא רבינו ההפלאה את חדושו זה שקודם מתן תורה היה הלילה נמשך אחר היום שעבר. וענין זה לכאור בעצה זו היאך שמר אברהם אבינו ע"ה את השבת, ראה להגאון האור חדש בספרו חקר הלכה (וויצען תקצח, חקירה טו ד"ה ודרך) שהביא כן בשם "הרב הגאון מו"ה נתן אדליר מפפד"מ".

וראה זה פלא שבעיקר הדברים שמשכחת לה שיהיה הלילה נמשך אחר היום שעבר, כבר כתב כן רבינו הנודע ביהודה בחבורו צל"ח (פסחים קיד ב), ואיהו ס"ל שבמצרים היה הלילה שבין יום י"ד בניסן ליום ט"ו בניסן נמשך אחר היום שעבר וחשיב כיום י"ד ולא כיום ט"ו. יעו"ש שתמך יסודותיו על דברי הגמ' בחולין (פג) דהיכא דהענין מדבר בקדשים יש בו את דין הקדשים שהלילה הולך אחר היום.

(עוד בענין זה, ראה שו"ת רע"א בהשמות סי' קכא; שו"ת בנין ציון

טעמא כמובן שהוזכרה בפרשה זו, ויש עוד רבות להאריך בזה ולא עת האסף הוא הכא.

חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים

כיוצא בזה דאמרין דהאידינא שורש חיוב הנשים בספור יציאת מצרים הוא ממה שנתחייבו כמצרים ותו לא בטל, מצאתי להחתם סופר בדרשות (ח"ב דף רטו) ובשו"ת (ח"ז סי' מב) שכתב 'מה שחנני השי"ת דרוש לשבת הגדול תקנד לפ"ק דרעזניץ', והתם העלה לחדש דבכל איסורין שבתורה היכי דלא שייך בהו חזי לאיצטרופי, שרי חצי שיעור אפילו לכתחילה, וחמץ שאני ואסור אף בכה"ג כיון דישראל במצרים היה להם דין בני נח שכידוע לא נאמרו להם השיעורים ואסורים אף בחצי שיעור.

ומסיים שם: "והואיל וחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים ולזכור כן תוקף הנס שהיתה הגאולה בחוזק יד, כי עובדי ע"ז היו אבותינו ונידונו כבני נח, על כן נאסר לנו החמץ ג"כ בכל שהוא, שהוא לזכור יום צאתנו ממצרים".

מבואר בדבריו דהא דבעניני יציאת מצרים נוהגים אנו כדין שהיה במצרים, אינו רק משום שמכיון שכך התחיל החיוב תו לא בטל, אלא הוא נמי מצד החיוב של כל אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, וטעם לשבח זה שכתב החת"ס בענין חמץ בכל שהוא, שפיר ניתן לאומרו נמי על דברי הכל"ח והגריש"א בחיוב הנשים בספור יציאת מצרים.

קודם מתן תורה היה הלילה אחר היום

עוד יש להקרים כלל גדול בתורה שיסד לן רבינו ההפלאה בספרו המקנה (קידושין לו ב בתוד"ה ממחרת): "כבר כתבנו ב'חדושי תורה' כמה הוכחות דקודם מתן תורה הלילה הולך אחר היום כדכתיב (בראשית ח, כב) 'יום ולילה לא ישבותו'. וכזה מובן מה שהקשו המפרשים דהאין

ועלה קמ"ל קרא 'בעבור זה' - 'בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך על שולחנך', דאח"נ זהו ביום ההוא, אבל מכיון דלית ביה מצה ומרור מונחים לפניך, לא נאמר בו חיוב סיפור יציאת מצרים.

'הים ראה וינוס' מפני ארונו של יוסף

מה ימתק לפי הדברים המובאים לעיל, לפרש בדרך החידוד הני מילי דאגדתא דברי המדרש פליאה הנודעים "הים ראה וינוס - מה ראה, ארונו של יוסף ראה", וכמה קולמוסים נשתברו מגאוני הדורות לפרשו ולבאר כוונתו. ויצוין שמקור המדרש פליאה הוא במדרש רבה (בראשית פרשה פז אות ח): "שמעון איש קטרון אמר, בזכות עצמותיו של יוסף נקרע הים לישראל, הדר היא דכתיב (תהלים קיד, ג) הים ראה וינוס בזכות ויעזוב בגדו בידה וינוס", ועדיין צריך ביאור הקשר בין עצמותיו של יוסף לקריעת ים סוף.

ואף אנכי בעניי אמרתי לפרש בהקדם הא דאיתא במכילתא (בא פרשה ה): "היה רבי מתיא בן חרש אומר, ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טו), הגיע שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו ולא היה בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר (שם) שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה וגו' ערום מכל מצוות, נתן להם הקב"ה שתי מצוות, דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר (שם) ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך".

והבאנו לעיל שקודם מתן תורה היה הלילה הולך אחר היום, ולכך תידוק תחזי שיסוד זה יש בו נפקא מינה לדינא הן לענין דם מילה והן לענין דם פסח, דהנה כבר חידש המקנה דהא דאיתא במדרש קהלת שבדורו של משה היו נימולים בשבעה הוא משום יסוד זה וכמבואר לעיל. גם בענין פסח מישך שייכא, דהלא פסח מצרים מקחו מבעשור, וכדכתיב (שמות יב, ב): "דברו אל כל ערת ישראל לאמור בעשור לחודש הזה

עטלינגר סי' קכו; שו"ת תורת חסד סי' כה; שו"ת בכורי יעקב זריהן או"ח סי' ד; מקראי קודש להגרצ"פ פראנק פסח א סימן א אות ב ובהערות הררי בקודש, והוא כדברי המקנה).

'ביום ההוא' תחילתו מבעוד יום

ואתה תחזה מכל הנכתב עד כה שנתבאר לך שני חידושי דינים: חדא, שחיוב סיפור יציאת מצרים בכל הזמנים נקבע לפי החיוב שהיה בזמן היציאה ממצרים ומהאי טעמא מחויבים הנשים אף שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, והוספנו בזה טעם לשבח ע"פ דברי התת"ס בחמץ בכל שהוא שיש בזה משום החיוב של כל אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים; ועוד, שקודם מתן תורה היה הלילה הולך אחר היום שעבר.

ומעתה בואו חשבון אימתי הוא זמן החיוב במה שהתורה אמרה 'והגדת לבנך ביום ההוא לאמור, בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', שכן "הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב, שנאמר הוציאך ה' אלוקיך ממצרים לילה" (ברכות ט א), והלילה שבין יום י"ד בניסן לט"ו בניסן הוא אכן הזמן שבו מקיימים את מצוות סיפור יציאת מצרים, ואם הלילה הולך אחר היום שעבר קודם מתן תורה (וביותר לחידוש הצל"ח דלעיל גבי לילה זו), הרי שליום ט"ו שאחר הלילה אין כל קשר ללילה שהרי הם שני ימים נפרדים, והלילה הוא חלק מיום י"ד שלפניו.

ובזה אתי שפיר מדוע לא סלקא אדעת תנא דמכילתא למימר שחיוב סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו ימשך ליום שלאחריו, שכן אם אזלינן בחיוב זה לפי החיוב שהיה בעת היציאה ממצרים כמו לגבי נשים ולגבי חמץ בכל שהוא, הרי שאז היה זה שני ימים נפרדים, והיינו טעמא דפריך 'יכול מבעוד יום' דאף דכבר אשמעינן שהחיוב הוא 'ביום ההוא' אבל מכיון שהחיוב הוא בלילה והרי אותו הלילה נמשך אחר היום שעבר - יום ארבעה עשר בניסן, שפיר הוה אמינא שכבר ביום י"ד יתחייבו בסיפור יציאת מצרים.